

BİN BİR GECE MASALLARININ KAYNAKLARI

Yazan: Emile-François JULIA (1)

Çeviri: Prof. Dr. Alim Şerif ONARAN*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İletişim Fakültesi

Bir zamanlar, çağların derinliklerinde, güneş ülkelerinin bir yerinde, çöldeki basit bir çadırın altında, ya da çoktan beri yitip gitmiş olan köyün birinde, masal anlatanların ilki olan deha sahibi biri varmış.

Kuşkusuz bu Söz Büyücüsü, aynı zamanda düşlemeyi coşturmak ve duygularını aşırı biçimde uyandırmak için yaratılmış, dizginlenemez atların binildiği kırsal göçebelerin geniş topraklarında bol bol sahip olduğu şairlerin en eskisi olmuştur. Bu masalçı, Doğu'nun en canlı renkleriyle dolu, kösnül, ince ve ruhunun heyecanlarını görkemle aktarmaya doğal olarak eğilimli olan ateşli ırklardan birine aitti.

Ve bu kimse, "Avrupa'mıza temellerini, tinsel eksenini, tanrılarını ve beslendiği ahlâksal havaya kadar ulaşan pek çok şeyini vermiş olan Şafağın bu halkları" arasında doğmuştu.

Olasılıkla, ayrıksı bir yazınsal önemi olan Kur'an adı verilen dinsel kitapta birdenbire yetkinliğini kendilerine göstererek dil bilimcileri aşırı zenginliğiyle hayran bırakan şu Arap diline oldukça yakın bir dilde meramını anlatıyordu.

Her ne kadar *Binbir Gece* kitabı, çok daha sonraları Arap İmparatorluğu'nun siyasal bakımdan çöktüğü yıllarda bağdaşık bir derleme oluşturmuşsa da, pek çok kuşakların işbirliğine dayanan halk kitabı olma niteliği; onu, Nil'den Dicle'ye kadar uzanan Akdeniz yöresindeki topraklarda yaşayan ilkin gezgin, sonra da oturgan toplulukların uzakta kalmış kaynaklarına bağlar.

"*Saba Melikesi*" adlı yapıtının önsözünde Dr.J.C.Mardrus, bize, "Geleneklerinden hiçbir şey yitirmemiş olan ülkelerde bu geleneğe bağlılık o denli belirgindir ki, ulusal masalçı artık masalçı olarak değil, gelenekçi (traditionnaire) (Bu sözcük, aslında, İncil'i açıklamak için Tevrad'a başvuran Yahudilere verilen addır. 'Bkz.:*Petit*

Larousse Illustré) anlamında râvi olarak anılır. " diyor.

Sözlü anlatımın yazınsal anlatımdan çok önce gelmesi ve insanların maddesel zenginliklere ve değerli taşlarına bağılılıklarından çok daha fazla kıskançlıkla bağı kaldığı ruhsal hazinesinin uzun yıllar boyunca artarak büyümesini ve canlı kalmasını sadece bunun sağlaması, insanlığın genel yasasıdır. Ama varlığın doğal koşulları ve her zaman sâkin, ışıkla yıkanan, açık havanın geniş mekânlarında özgür coşkular uyandırmaya yatkın parlak bir göğün yol göstermesi, Doğu'yu, imgelemin ve şiirin zengin açılımları için seçkin bir toprak olarak belirtmiş olmalıdır.

"Dostlarım, bu harika şeylerin dağıtımına başlamak için, putperestlik döneminde yaşayan bizim Arap cedlerimizin, o gerçek çöl Araplarının yaşamlarından alınmış; mürekkep ve kalem kullanmadan ve de engel tanımadan tüm dillerden üstün olan ve Tanrı'nın kendi sözlerini -Barış ve duası ve en seçkin kutsalaları üzerine olası- Peygamber'e duyurmak üzere aracı kıldığı bizim şu Arap dilimizi kullanarak anlatacağım kimi öykülerden sağduyunuzu yararlandırmaktan daha iyi bir yol bilmiyorum." ("*Bilgiye ve Tarihe Açılan Pencereler*" *Binbir Gece Masalları*, 16.kitap').

Dışsal açılımlara adanmış böylesi toplumlarda, öykücü ve şair, başlangıcından beri zekânın hükümdarı olmuştur. Sözlü yazın, bunlarda, yazıcılar ortaya çıkmadan çok daha önceleri son kertede gelişmişti.

Çıplak, daha canlı, daha dokunaklı ve durmaksızın yeniden yaratılan sözün yanbaşında yazı, ne kadar solgun görünüyor olmalıydı. Gözüpek söz! Kesinliği içindeki tüm gücü ile genç Şehrazad'ın tek etkili silâhı! Çağlar boyunca durmaksızın canlanan, durmaksızın yenilenen, zenginleşen, süslenen, güzelleşen ve acımasız ve yola gelmez bir sultanı uslandıran sözgenlik!

Beşerî bilimin düzenli biçimde kâğıtlara döküldüğü zamanımızda, sözsel bellegin ve anlatı san'atının bu çok eski üstünlüğü hakkında nasıl bir fikir edinilir? Zekânın ve gönlün sınırsız kaynaklarını asla tüketmeksizin, en akıl almaz yeryüzü zenginliklerini göçüp gitmiş bunca kuşaklara ulaştırmış olan bu sözcüklerin büyüünü, etkisi ve gücü içinde nasıl kavramalı? Bu bilgece büyüklük her günün yaşamında tamamlayıcı bir bölüm oluşturur; onun en değerli besini, temel gıdası olurdu; ve yavaş yavaş değerli taşlara ve papirüslere geçirilerek tapınakların gizemi içinde kutsal ya da sadece anılmaya özgü formüller halinde yer alırdı.

Binbir Gece Masalları'nın yüz kadar bölümünün biri, Arapların, İranlıların ya da tüm Doğu'luların şiir ve öyküye olan doyumsuz tutkularını anlatır.

Hasan ül-Basri ve Görkem'in Serüvenleri 'nde (Mardrus çevirisi), sultan Şehrazad şöyle anlatır:

"Çok eski yıllarda ve çağlarda, İran ve Horasan şahları arasında, hükmü altın"

da Hind, Sind ve Çin ülkeleri ve Amu Derya'nın ötesindeki barbar toplulukların oturduğu ülkelerde bulunan bir şah varmış. Adı Kandemir imiş. Bu şah, mızrak savurmakta usta; yarışma, avlanma ve at üzerinde savaşma tutkunu; zabt olunmaz güçte bir kahraman, yiğitliği yüce bir savaşçı imiş. Ama en çok ve her şeye yeğleyerek, konuşmaları tad veren seçkin kimselerle sohbetten hoşlanır; ve şenliklerde şairleri ve râvileri yanındaki onur yerlerine oturtmuş. Ve dahası: Bir yabancı, konuk severliğinin, eliaçıklığının ve cömertliğinin hayrını gördükten sonra, henüz duymadığı bir masal, ya da herhangi güzel bir öykü anlatırsa, şah Kandemir onu lûtufları ve atfetleriyle donatmış. Her zaman birlikte olduğu öykücülere ve şairlere gelince, onlara vezirleri ve emirlerine gösterdiği ilgiyle davranmış. Ve böylece, sarayı, dizeler düzenlemeyi, gazeller tertiplemeyi ya da unutulmuş geçmiş ve ölü şeyleri canlandırmayı bilenlerin arandığı bir toplantı yeri olmuştur.

Böylece, şah Kandemir'in belli bir süre sonunda Araplarca, Acemlerce, Hintlilerce bilinen tüm masalları duyup öğrenmiş olduğuna ve onları şairlerin eserlerinden en güzel bölümlerle ve eski zaman halklarını inceleyip salnamelere geçiren vak'ânüvislerin anlattıklarıyla birlikte belleğinde saklamış olmasına şaşırılmaması gerekir. Öyle ki öğrendiklerinin tümünü özümседikten sonra, artık öğreneneği ve dinleneceği hiçbir şey kalmamış.

Kendini bu durumda bulunca, büyük bir kedere kapılmış; ve baş hadımağasına dönüp ona, "*Git çabuk bana Ebu Ali'yi bul, getir!*" demiş. Bu Ebu Ali, şahın gözde masalcısı imiş; ve öylesine sözgen ve yetenekli imiş ki, bir masalı, dinleyicilerin tek bir gece bile dikkatlerini dağıtmadan, kesintisiz bir yıl anlatabilirmiş. Ama o da, tüm arkadaşları gibi bildiklerini ve sözgenlik kaynaklarını tüketmiş ve epey zamandır yeni öyküler sağlamakta sıkıntı çekmekte imiş.

Hadımağası gidip çabucak onu bulmuş ve kendisini şahın huzuruna çıkarmış. Şah da ona, "İşte, ey sözgenliğin babası, bilgini tükettil! Ben de seni, her şeye karşın, benim bilmediğim olağandışı ve benzerini hiç işitmediğim bir öykü bulman kesinlikle gerektiği için çağırttım. Çünkü öyküleri ve serüven anlatılarını çok severim. Dinleteceğin güzel sözlerle beni büyölürsen, karşılığında ben de sana geniş topraklar ve korunaklı kaleler ve saraylar ve seni tüm vergiler ve rüsumdan kurtaran fermanlar bağışlarım; ayrıca seni büyük vezirim yaparım. Ve hatta, istersen, ölümünden sonra tahtımı da sana terk ederim. Ama bahtın, sana açıkladığım ve içimi tüm dünyaya sahip olmaktan çok saran arzuyu doyuramayacak kadar kötüyse; şimdiden yakınlarına veda et ve onlara kakılacağın kazığın seni beklediğini söyle!" demiş.

Bunun üzerine Ebu Ali okuyup yazmak bilen, kavrayışlı ve yetenekli beş memlük çağırmış ve onların her birine beşer bin altın dinar vermiş ve kendilerine "Her biriniz yeryüzünün tüm hükümlerliklerini ve tüm ülkelerini dolaşın! En ünlü bilgileri, şairleri ve öykü anlatıcılarını arayıp bulun! Ve onlara, bana bildirmek üzere, Hasan ül-Basri'nin öyküsünü bilip bilmediklerini sorun!" demiş. Sonra onların herbirine ayrı ayrı yönelip birincisine, "Sen Hind ve Sind ülkeleriyle bunlara bağlı bulunan eya-

let ve vilâyetlere gideceksin!"; ikincisine, "Sen, İnan ve Çin ile sınırdış olan ÷lkelere gideceksin!"; üçüncüsüne, "Sen, Horasan ile bağlısı yerleri dolaşacaksın!"; dördüncüsüne, "Sen, Maęrib'i, doğudan batı'ya gezeceksin!"; ve beşinciye, "Sana gelince, ey Mübarek, Mısır ve Suriye ÷lkelerini ziyaret edeceksin!" demiş.

Bu beşinci memlûk, Şam'de kentin yüce öykücüsü, dünyanın en harika masallarını anlatan ünlü İshak ül-Münebbi'ye rastlar. Ve gerçekten onun hayranlık uyandıran mesleğiyle gözleri kamaşır ve ondan o denli şiddetle arzulanan Hasan ül-Basri öyküsünü elde eder. "Ama", diye ekler Şeyh İshak, "Bu öyküyü kâğıda geçireceksen, bunu ancak, yemin ederek yerine getireceğin bir koşulla sağlayabilirsin! Bu öykü, kim olursa olsun, herkese anlatılacaklardan olmadığından, sadece seçkin kimselere anlatılmalıdır; dolayısıyla kendi adına ve efendin adına bunun tek sözcüğünün bile şu beş tür insana söylenmemesini yeminle temin etmeni istiyorum: Cahillere, çünkü kaba ruhlarıyla değerini anlamayı bilemezler; riyakârlara, çünkü onlar bunu işitmekle gocunurlar; okul hocalarına, çünkü yetersiz ve kaba olduklarından onu anlayamazlar; budalalara, çünkü onlar da okul hocaları gibidirler; ve inançsızlara, çünkü ondan yararlı bir sonuç çıkaramazlar!" demiş.

Ebu Ali'nin memlûku da sonradan efendisine götürdüğü, onun da harika bir kâğıt üzerine sözcükler arasına okumayı kolaylaştırıp zevkli kılacak geniş aralıklar koyarak altın suyuyla yazılmış harflerle yeniden aktardığı değerli öyküyü kâğıda geçirmiş.

Şah Kandemir hemen şairler ve bilginlerle birlikte vezirlerini, emirlerini ve mabeyincilerini toplamış; ve Ebu Ali'ye, "Şahların sözü yerine getirilmelidir!" demiş.

Ebu Ali öyküyü okumuş. Hayranlığın sınırlarına ulaşan şah, öykücüyü kendi saltanat giysisine bürümüş, tümüyle bir eyaleti ona bağışlamış ve el yazmasını hazinesinin kâğıt dolabında saklamış ve sıkıntı ruhunun kapılarını zorladığı her defa oradan çıkararak okumuş.

İşte böylece el yazmacılarının dönemi başlamış.

Kuşkusuz, kendi eğilimlerine kapılarak bu el yazmalarını düzenleyenler ilkin bunları kendi anlayışlarına göre yazıya geçirmekten başka bir şey yapmadılar; ve bunları güzelleştirerek ve düşsel yaşamlarını devreye sokarak esere kendilerinden pek çok şey kattılar. Ama el yazmaları artık sözsel açılımların solgun bir yansımasından başka bir şey olmadı. Bunlara öykünün o uçucu ahenginden pek azı girdi. Yazıya geçirme isteğinin zoruyla artık yeni keşiflerde bulunmak istenmedi. Yazılanı yeniden kâğıda geçirmek demek, masalları, onları her zaman geçerli kılmak için kişisel eğilimleri ile sürekli olarak yeniden yaratmak isteyenler için gerekli sözcüklerin raksından oluşan canlı kaynakları ortadan kaldırmak demektir. Bu da, tutkulu duyarlıkların coşkularını mumyalamak demektir...

Bizler, güzel konuşmasını bilen, üstün nitelikli öykücü Şehrazad'ın sayesinde *Binbir Gece Masalları'* nı Gelenekçiler'in ağzından işitebilmekle mutluyuz. Herodot'un Nil'in kaynakları üzerine dediği gibi, bunların kaynakları uzakta ve gizemli olsalar, ve biz onların sözgene ve düşsele üstünlük tanımayı çılgınca benimseyen toplumun derinliklerinden yavaş yavaş belirdiğini görüyorsak ve bunları Yakın Doğu'nun dört köşesinden çeşitli yüzlerce ağızdan işitiyorsak da; burada, yaklaşımların çeşitliliğine karşın, büyük bir ırmağın, kollarıyla kabardığı gibi, sonuncu görünümü içinde, bu masallar, mucizevi bir bütünlükle ortaya çıkmaktadır.

Böylece Gelenekçiler'in sonuncusu Mardrus olmaktadır.

Oluşma noktasında, eserin bu tümsel ve görkemli gerçeğine gönülünü kaptıran tüm güzelliklere sevdalı ruhlara, artık, *Binbir Gece'* nin çağlar boyunca yinelenen bir ses olarak ağızdan ağıza geçen ve kendi gücünden gelen bir erdemle şurası burası zenginleşerek sonunda bir büyücünün, bir şairin yapıtına dönüşmesinin zincirleme gelişimini belirtmekle yetinebiliriz. Bunlar, şimdi de, doğduğu ülkede gözden yitmekte olan yıkılmaz bir anıtın sonuncu şekli olarak Dr.J.C.Mardrus'ün hayranlık verici Fransızca metninde ödüllerini bulmuşlardır.

Ama koşulların, kronolojinin, az ya da çok güvenli tarihin, kimi yazınsal çabaların ve nihayet derinden derine bilginin katkılarının savsaklanmamasını dileyenler var. Bunlar, eleştiriye sunulmuş metinler ve el yazmaları aracılığı ile bir yapıtın girdisini çıktısını tanımak isteyenlerdir ve işte bu konuda şunlar söylenebilir:

***

Galland'ın 1704-1714 arasında yayımlanan çevirisi, yetersizliğine karşın, güçlü bir yapıt olarak, hakkında pek az şey bilinen Doğu'ya karşı Fransa ve Avrupa'da hayranlık uyandırdı. Bu yapıtla, tüm bir uygarlığı içeren ve yansıtan insanlığın önemli yapıtlarından biriyle karşı karşıya bulunulduğu anlaşıldı. Böylece bilgili kişiler ve araştırmacılar bu yeni alana yarışarcasına atıldılar. Hemencecik birbirine aykırı düşünceler ortaya çıktı. Fransız ya da yabancı Doğu Bilimcileri, yapıtın kaynağı hakkında sert tartışmalara girdiler. Sylvestre de Sacy, bir Arap edebiyatı tarihçisi olan Viyanalı Hammer-Purgstall, İngiliz E.D.W.Lane, Alman bilgini ve arkeoloğu Noeldeke görüşlerini ortaya koydular. Acaba yapıtta sırf Araplara ait metinler mi söz konusu idi, yoksa çeşitli kaynaklardan gelen metinlerde mi vardı?

Fransa'da, Sylvestre de Sacy, bir çok yandaşla ve aykırı fikirde olanlarla karşılaştı. Galland'ın çevirisini başka çeviriler de izledi. Bunlar çoğu zaman asıllarındaki önsözlerle başlıyor ya da her çevirmen sunuşlarında kendi görüşlerini sergiliyordu. Caussin de Perceval,1806'da, *Binbir Gece'* nin yazılış tarihini Hicret'in 955-973. yılları olarak saptıyor; kendisine göre pek bayağı olan bir Arap üslubunu yansıttığını söylüyor ve bu öyküleri kaleme alanın o zamanlarda yaşamış bir Araptan başkası olmayacağı sonucuna varıyordu. Buna bir başka Doğu Bilimci, Langlès, bu öykülerdeki kişilerin has isimleri genellikle İran'dan gelme olduğuna göre, kitabın kendisinin de

İran kaynaklı olması gerektiğini ileri sürerek yanıt veriyordu. Ve bir çok eklemelerin daha sonra yapıldığını; ve böylece İran kaynaklı bir kitaba, Arap gelenek ve yaşamının yansıtıldığı ve Arap düşüncesini açıkça belirten bölümlerin sokulduğunu iddia ediyordu. Ama, örneğin ünlü hükümdar Harun Reşid'i konu edinen öykülerin çokluğu ve önemi göz önünde tutulursa, bu bölümler son aşamada çok olmalıydı. Zamanında yetkisi oldukça büyük olan Edouard Gauthier, bu görüş tarzını destekliyor ve öykülerdeki rolü açıkça görülen *ecimiler* 'in Brahma diniyle ilgili Hind ilâhiyat sistemine ait olduğunu belirtiyor. Bununla birlikte Sylvestre de Sacy, doğüstü yaratıkların yaşamlarına çok eski zamanlardan beri bu denli bollukla karışmaları keyfiyetini Arapların kendilerine dayatmaktadır. Zaten bir çok Arap yazarlarının metinleri değiştirmek zorunda kalmalarının ve çok çeşitli kafalardan çıkan öykülerin, efsanelerin ve anekdotların bu harmanlanışının birbirini izleyen dönemlerde meydana geldiği, bu doğubilimcinin gözünden kaçmamaktadır; çeşitli aktarmacıların tek bir noktada birleştikleri; bunun da çerçevenin bütünlüğü olduğu anlaşılmaktadır. Geri kalanı dil, renk, üslûp olarak kesinlikle değişkendir. Sylvestre de Sacy, sözünü bağlarken, şu sonuca varıyor: Her tarafsız okuyucunun *Binbir Gece* 'de , bir ya da birçok Arap veya Müslüman yazarın, pek de uzak olmayan ve Arapçanın saf olarak yazılmadığı bir tarihte yazılmış öykülerin bir koleksiyonu olmasından başka şey göreceğini sanmıyorum. Böyle olunca da, bu masalların tertiplendikleri sırada içlerinde tütün ve kahve içiminden söz edilmediğine göre, bu derlemenin kesin tarihinin daha da güvenle saptanacağı söylenebilir. Bu gözlem, derlemenin Hicret'in IX. yılının ortalarına doğru mevcut bulunduğunu kanıtlar." diyor.

İranlı kökene değer veren Hammer-Purgstall'ın görüşü, Arap tarihçi Ebul Hasan el-Mes'udi'nin (*Bin Öykü* anlamına gelen) *Hazar Efsane* ya da *Hezar Efsane* adlı bir derlemenin bu tür tüm eserlerin prototype'i (ilk örneği) olduğu hakkındaki ta-nıklığına dayanır.

Öte yandan, Yakub el-Varrak takma adıyla Muhammed bin İshak ül-Nedim'in 897'de yayınlanan *Kitab ül-Fihrist* başlıklı kitabının VIII. bölümünde şu metne rastlanıyor:

"Birinci bölüm: Gecelerin Öyküleri yazarlarının ve bu konuları ele alan kitap başlıklarıyla güzel serüvenleri anlatanların tarihi üzerinedir. Sırf düşlemeye dayanan konuları icad eden ilk yazarlar, bunları kitaplara geçirmişler ve kitaplıklara sokmuşlar; bunların bazılarında görülen yabancı hayvanların ağzından anlatılan öykülerin yazarları eski İranlılar olmuştur. Askanya (Eskiden Anadolu'da İznik Gölü yakınlarındaki bir bölgede kurulmuş Devlet) kralları bunlara başka eklemeler yapmışlar. Sasaniler zamanında da bunlar çoğaltılmış ve genişletilmiştir. Araplar bunları Arapçaya çevirmişler, öykücü ve raviler de bunları parlatıp güzelleştirmişler ve de daha başka benzerlerini yazmışlardır. Bu türden ilk yapıt, *Hezar Efsane Kitabı* başlığını taşır ki, *"Alf Hurafe (Bin İnanılmaz Öykü) Kitabı"* anlamına gelir; ve şu öyküyü ortaya koyar: Şahlar içinde bir şah, hoşuna giden bir kadın bulunca , onunla bir gece yatar; ertesi

gün kadını öldürtürmüş. O sırada bir başka şahın Şehrazad adlı büyük bir zekâ ve bilgi sahibi kızı ile evlenmiş. Kız onunla yatmaya gidince, kendisine peri masalları anlatmak fikri aklına gelmiş. Ve dahası, gecenin sonuna doğru masalı öyle bir yerinde kesmiş ki, şah, ertesi gece onun devamını öğrenmek üzere kızın yaşamını bağışlamış; ve böylece bin gece geçmiş. Bu zaman zarfında şah onunla birlikte yaşamını sürdürmüş; sonunda karısı hamile kalmış; ve şaha da onu bu duruma nasıl getirdiğini açıklamış; bunu izleyerek şah onun zekâsına hayran olmuş, ona karşı bir sevgi duymuş ve yaşamını bağışlamış. Bu şahın, Dünyazad adlı, karısına bu düzeni kurmakta yardımcı olan bir sütanası varmış. Bu kitabın Behmen'in kızı Hümaî için (ya da onun tarafından) tertiplendiği ve sonradan buna pek çok başka öykülerin sokulduğu söylenir. Ve, Allah için gerçek şudur ki, bu Gece Öyküleri'ni işiterek yorgunluk gideren ilk kişi de, El-İskender (Büyük İskender) olmuş; ona düşsel öyküler anlatan ve onu eğlendirmek isteyen birçok kimseler maiyetinde bulunuyormuş; bununla birlikte o sadece eğlenmek istemiyor; tedbirliklik ve kararlılık da edinmek istiyormuş. Onu izleyerek, hükümdarlar, aynı şekilde bu *Hezar Efsane* kitabını kullanır oldular. Kitap bin geceyi içeriyordu., ama bir öykü genellikle birkaç gecede anlatıldığından içinde ikiyüzden daha az öykü vardı. Onu birçok kez baştan okudum; ama aslında gülünç öykülerle bayağılaşmış bir kitaptı bu."

"Çağdaş bir doğubilimci olan Baron Carra de Vaux, bize, Arap yazarın sözü nü ettiği bu derlemenin, bizim bildiğimizin aynı olmadığını sadece çerçevenin benzer olduğunu söylüyor."

Ama, işte aynı tarihçinin bizim kitabımızla daha iyi ilişkili olan bir başka görüşü:

"Abdus el-Caşari'nin oğlu Ebu Abdullah Muhammed (toplanıp bir arada eğlenerek geçirilen) Arap, Acem, Rum ve diğer toplulukların geceleri arasından bin gece seçerek, her bölümü diğerlerinden bağımsız olan bir kitap düzenlemeye başlamış. Öyküler anlatan birçok kişileri çağırmış ve onlara en iyi bildikleri şeyleri anlatmış. Böylece bu gecelerde anlatılan en parlak ve en harika öykü ve anlatıları derlemiş; ve bunlarla dört yüz gece oluşturmuş; daha fazlasını tertiplemeden ölüm gelip çatmış; oysa bin gecelik bir düzenleme düşlüyormuş."

Bu çeşitli açıklamalardan sonra, bütün bunları, Mardrus'un "yayıncıları"nın, sorunu, aşağıdaki biçimde özetlemelerini daha iyi değerlendirebiliriz:

"Arap düşgücünün bu edebiyat anıtının ilk örneği bir İran derlemesi olan *Hezar Efsane* 'dir. Binbir gece düzeni (yani Şehrazad'ın tertibi) ve öykülerin bir bölümünün konusu, bugün yitip gitmiş olan bu kitaptan alınmıştır. Bu temalar üzerinde çalışan öykücüler, dinin, Arap geleneklerinin ve ruhunun isterlerine ve kendi fantezilerine göre değişiklikler yapmıştır. Kesinlikle İran kökenli olmayan başka efsaneler, sırf Arap kökenli olanlarla birlikte öykü anlatanların repertuarlarında yer almıştır. Şam'dan Kahire'ye, Bağdat'tan Fas'a kadar, tüm Sünnî Müslüman âlemi, *Binbir Gece*

Masalları 'nın aynasına yansımıştır. Böyle olunca, biz, sadece bir temel eser karşısında değil; ağır gelişimi çeşitli uygun durumlara bağımlı olan, tüm İslâm folkloruna girmiş bir eser karşısındayız. Çıkış noktası İran olsa da, Arapçadan Farsçaya, Türkçeye ve Hindustanî dillere çevrilmiş olan bu masallar, Arap eseri olarak tüm Doğu'ya yayılmıştır.

"Bu öykülerin kesin biçimini almasında dilbilimsel görüşlere dayanarak bir köken, bir tarih saptamaya kalkışmak yanıltıcı bir girişim olur; çünkü yazarı olmayan bir kitaptır bu; ve üzerinde çalıştıkları el yazmalarının lehçesine kendi doğum yerlerinin lehçelerini sokmaya eğilimli yazıcılar tarafından tekrar tekrar kopye edilerek Arapçanın tüm şekillerinin bir buluşma yeri olmuştur."

***

Baron Carra de Vaux'nun sağlam temele dayanan çalışmasına göre (*Revue de Deux Mondes* dergisinde 1900'lere doğru yayımlanmıştır), folklorcular ve bilim adamları tarafından çeşitli esin kaynakları ortaya kondu:

Kimi efsaneler İncil çıkışıdır, kimileri Tevrat çıkışıdır; diğerleri de eski ya da çağdaş Yunan ve Mısır söylencelerinden alınmıştır. Ünlü halife Harun Reşid'in kahramanı olduğu dönem öyküleri doğallıkla Araptır.

İncil ve Hıristiyanlığın kutsal kaynakları, bize, Suşan (Suzan)'ın ve Danyal Peygamber'in öyküsünü, mazlum Aziz Eustache'in eylemlerini ve (İslâm öncesi dönemlerdeki) çöl Araplarının cedlerinin yaşam kesitlerini verirler. Bilge Canayakın'ın öyküsü İskenderiyeli Azize Catherine'in efsanesini anımsatır: Canayakın, sultanın huzurunda kendisine bilimler, ilâhiyat, edebiyat, satranç, musiki üzerine bilim adamlarının yönelttikleri tüm soruları, belki de prototype'i İskenderiyeli Hypathie (370-415 yılları arasında İskenderiye'de doğmuş Yunanlı filozof ve matematikçi) olan Azize Catherine'in tutumuyla, hiç birinden bilgi noksanlığı göstermeden doğru olarak ve tam zamanında yanıtlar. Aziz Brandan'ın efsanesi Gemicî Sindbad'ın ilk gezisinde görülür (İkisi de bir balinanın sırtına çıkarak orada yer, içer ve dinlenirler)...

Peygamberlerle ilişkili efsaneler, özellikle dünyada olup biten her şeyi yansıtan sihirli billûr ve fîruze kupası ve üzerinde iki üçgenin bir yıldız oluşturacak şekilde çapraz olarak taşına kazındığı yüzüğü ile Süleyman Peygambere ait efsaneler Tevrat'tan gelmiş olmalıdır. Balıkçının öyküsünde "ecinni"nin içine kapatıldığı testi bu mühürle mühürlenmiştir.

Uçan at öyküsü Yunanistan'ın Pegasus (kanatlı at) öyküsünü andırır ki, daha sonra Rabelais, Pantagruel'de Pocolet olarak konuya yaklaşımda bulunmuş; 1690'da da Mme de Sévigné bundan esinlenmiştir. Polyphème tekgözlüsü, *Binbir Gece* 'de, yaşadığı toprağın kıyılarına vuran gezginlerle beslenen kara canavarda yeniden ortaya çıkmıştır. Polyphème adı bile Gul el-Feniun olarak Arapçalaştırılmıştır. Sind-

bad'ın dördüncü gezisinde Circé'nin büyüleyen repliklerinden biri bulunmakta; yoldaşları belirli bir otu yuttuktan sonra akıllarını yitirmektedir... İskenderiye ve eski Mısır da *Binbir Gece* 'ye pek çok öykü sağlar; kimi vakit kendi yerini almak üzere bir deviyi büyük bir kurnazlıkla kandıran *Fındıkçı Delile* 'ninki gibi eğlendirici, kimi vakit de bin sütunlu fantastik İrem Kenti'ni çağrıştıran öykü gibi...

Kitabın bundan sonraki bölümlerinde yol alırken, özellikle de Harun Reşit döneminin öykülerinden sağlanmış kısımlar bulacağız: Biraz şişirilmiş ve güzelleştirilmiş anekdotlar çoğu zaman Mustatraf ve Şarkılar Kitabı'ndaki anekdotlarla doğrulanmıştır.

Batı'nın gerçek yiğitlik romanlarının izlerine de, özellikle bir çok bakımlardan göze çarpıcı ve önemli olan Ömer ün-Neman öyküsünde rastlanır.

Ve nihayet yeni öyküler de bizi Rönesans'ımızın çağdaş dönemlerine götürür.

Zaten bu öykülerin herbiri için kesin bir köken ve tarih saptamak gerekirse de, zamanımızın eleştirisi, onlara tarih sırasına göre bir değer biçmekten kaçınarak metinleri, özellikle de bunların kimi bölümlerini kıyaslayarak, büyük bir olasılıkla da gerçekten en eskileri olan onüç öyküden bir çekirdek oluşturmuş ve aşağıdaki sonuçları çıkarmıştır:

(*Revue de Blanche* yayını olan) Mardrüs'ün baskısında ortaya konan bu öyküler şunlardır:

1. (Araya sokulan bir öykü ile) giriş bölümü;
2. Tacirle İfrit öyküsü (araya üç öykü sokularak);
3. Balıkçı ile Ecinni öyküsü (araya dört öykü sokularak);
4. Hamal ve Genç ve Genç Kızlar öyküsü;
5. Kesilerek Öldürülen Kadın, Üç Elma ve Zenci Reyhan öyküsü;
6. Vezir Nureddin Ali ve Bedreddin Hasan öyküsü;
7. Terzi ile Kambur öyküsü (araya iki öykü sokularak);
8. Nureddin ve Enis -üç Celis öyküsü;
9. Eyüb oğlu Ganem öyküsü (araya iki öykü sokularak);
10. Ali ibn-i Bekkar öyküsü (araya iki öykü sokularak);
11. Kamer üz-Zaman öyküsü;
12. Abanoz At öyküsü;
13. Deniz Kızı Gülnar öyküsü.

Sindbad'ın öyküsü ile şah Câlîyad'ın öyküsü daha öncelere aittir. Aksine ikinci Kamer üz-Zaman'ınkiyle Eskici Maruf'un öyküleri XVI. yüzyıla aittir. Ve bu iki grup arasında yer alan tüm öteki öyküler yavaş yavaş *Elf Leyle ve Leyle* (Binbir Gece)'nin çerçevesi içine sokulmuştur.

Belgelemeyi mümkün mertebe tamamlamak için B. Alexandre Ular'ın (*Revue Blanche* dergisinin 1 Haziran 1899 tarihli sayısında yayınlanan) kimi görüşleri kuşkusuz okuyucunun ilgisini çekecektir:

Ular demektedir ki, "Derlemenin dönemini saptamak için tek olanak, eserde tanımlanan özdenlikli yaşamın incelenmesiyle bundan sonuçlar çıkarmanın yolunu aramaktır. Ve işte, gerçekten, (bu yoldan) son kertede önemi olan veriler buluruz."

İlkin, *Binbir Gece* 'de adı anılan onüç temel öyküde ateşli silâhların kullanıldığı görülmez. Araplar tüfeği ilkin Madrid'i muhasara ettikleri sırada kullandılar. Buradan, *Elf Leyle* ' nin onuncu yüzyıldan sonra yazılmış olamayacağı ortaya çıkar.

İkinci olarak, *Binbir Gece* 'de şarap bilinir ama, imbikten çekilmiş ispirotolu içkiler bilinmez. İmbikten çekmeyi eski Yunanlılar bilirdi. İmbikten çekilen içkilerin kullanımı XII ve XIII. yüzyıllarda büyük Arap istilâları sırasında artık yaygın haldeydi. Böyle olunca *Elf Leyle* 'nin bundan önce ortaya çıktığı anlaşılıyor.

Üçüncü olarak, sadece XVI. yüzyılda yer alan en son öyküler dışındaki öykülerde kahveden söz edildiği de görülmez. Kahve bir Arap bitkisi değildir. Habeşistan'ın güneyindeki Kaffa ülkesinden gelir. Ve ilk kez 1429'da Yemen'in Moka kentinde yetiştirilir. Ve akılalmaz bir çabuklukla yayılır, şarabın yerini alır ve Müslümanların millî içkisi haline gelir. Derlemedeki Kamer üz-Zaman II öyküsü dışındaki öyküler beşinci yüzyıldan öncesine aittir.

Dördüncü olarak tütünden sadece bir kez öykülerden birinde söz edilir. Amerika'dan Avrupa'ya XVI. yüzyılın ortalarına doğru gelmiş olan tütün, *Binbir Gece* döneminde Doğu'da kullanılmıyordu.

Sonuncu olarak da, *Binbir Gece* 'nin Arapları, hastalıktan kitapta sık sık söz edilse de frengiyi tanımıyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, biz frengiden Avrupa'da ilkin XIV. yüzyılda konuşulduğunu duyduk; XVI. yüzyılda bu hastalık İslâm Doğu'yu gerçek bir millî salgın niteliğiyle sarmış bulunuyordu.

"Bütün bu verilerden, " diyerek sözünü şöyle bağlıyor yazarımız: "*Binbir Gece* 'nin belirli bölümlerinin onuncu yüzyıldan sonra yazılmış olamayacağı, ötekilerin XV ve XVI. yüzyıllarda yazıldığı; büyük bir bölümünün de yavaş yavaş ve çeşitli yerlerde bu iki tarih arasında metne katıldığı anlaşılmaktadır."

Böylece çeşitli yerlerden aynı sonuca varılmış oluyor.

***

Binbir Gece 'nin birbirinden oldukça farklı çeşitli elyazmalarının ve basılı nüshalarının bulunduğunu söyledik.

XIX. yüzyıldan önce hiçbir eleştirel baskı, ne Doğu'da, ne de Avrupa'da görülmemiştir. Bunların tümü Şeyh ül-Yemenî'nin (1814-1818'de) iki cilt halinde Kalküta'de (tamamlanmaksızın) yayınladığı tarihten sonra ortaya çıkmıştır. Sonradan şu baskılar yapılmıştır:

1825'ten 1843'e kadar Breslau'da Habicht baskısı;
1830'dan 1842'ye kadar Kalküta'da dört cilt halinde Mc Naughten baskısı;
1835'te Kahire'de iki cilt halinde Bulak baskısı;
Kahire'de Ezbekiye baskıları;
Dört cilt halinde Cezvit rahiplerinin "kısıtlanmış, denetlenerek parçalanmış" baskısı;
Dört cilt halinde Bombay baskısı;
Ve nihayet bizzat Dr. Mardrus'ün baskısı.

***

İlk Fransız baskısı Paris'te Claude Barbin'in dul eşi nezdinde 1704-1717'de oniki puntoluk harflerle küçük boyda oniki cilt halinde yayımlanan Galland'inkidir. Bu baskı, çeviri olmaktan çok özgürce yapılmış, eksik bir uyarlamadır.

Cazotte ve Chavis, *Sultan Şehriyar'ın Geceleri* başlığı altında *Cabinet de Féés*' de (Cenevre'de 1784-1793'te) yayınladığı derleme ile Galland'ı izlemiştir.

Trébutien du Caen, Paris'te 1824'te sekiz puntoluk harflerle çevirinin çevirisi olarak *Binbir Gece'nin Yayınlanmamış Masalları* 'nı üç cilt halinde bastırıldı.

Galland'ın pek çok yeniden baskıları arasında en iyisi 1840'da Paris'te sekiz puntoluk tek cilt halinde yayımlanan Loiseur- Deslongchamps'in notlarıyla yayımlanan *Panthéon Littéraire* baskısıdır.

Ve en sonunda Dr.J.C.Mardrus'ün sözcüğü sözcüğüne ve tam çevirisi ortaya çıkmıştır. Sekiz puntoluk harflerle yayımlanan, sonuncu cildi 1904'te çıkan, onaltı ciltten oluşan bu çeviri, hayranlık veren bir çabayla sonuçlanmış olup dünyanın en güzel yazımsal anıtlarından biridir.

***

Mardrus'ün çevirisinin resimli bir baskısı birkaç yıl geçtikten sonra Fasquelle Yayınevi tarafından ortaya konur: Minyatürlerle, İran ve Hind elyazmalarının tıpkı basımlarıyla donatılıp tezhiplenerek... Bu renkli resimler Doğu yaşamından sahneleri temsil ediyordu. Hem gerçekçiliği, hem de bu Doğu'lu yaşamın kendi üslûbunu canlandırıyor; Mardrus'ün öykülerinin Arap ruhuyla anlatısının dönüşümleriyle tam anlamıyla uyum sağlıyor; bu da yazının yanbaşıda yer alan resimle yazının kendisi arasında pek seyrek görülen uyumu oluşturuyordu. Bunların kaynakları, ruh, düşünce ve örnekleme bakımından ortaklaşadır. Bu minyatürler, çoğunlukla, Arap-İran

âleminin açılım çağında, Arap istilâsından sonra şiir ve sanatın geliştiği, ya da daha da yakın bir çağda, örneğin Babür'ün sarayında revaç gördüğü ve dolayısıyla Hind-İran Ekolü denen çağa bağlı şekliyle ortaya çıkmıştı.

Son olarak Piazza Yayını, Büyüleyici'nin devâsâ eserini, Carré'nin resimlediği dört puntoluk harflerle oniki cilt halinde yayınlamıştır.

Sırası gelince, Mardus'ün Fransızca metni tüm dillere çevrilmiştir. Özellikle de İspanyolcaya ünlü yazar Blasco Ibañez tarafından Gomez Carillo'nun önsözüyle otuz cilt olarak çevrilmiştir.

Sözsöz geleneklerle masalcıdan masalcıya kıskançlıkla aktarılan öyküler, sonraları kâtipler ve râviler tarafından sayısız değişiklikleri içinde elyazmalarına dönüştürülmüş; ve bütün bunlar harika ama dağınık ve eşit olmayan bir tarzda gelişmiş bir malzeme oluşturmuştur; ve işte halen dünyanın tüm dillerine yayılmış bulunan *Binbir Gece* 'nin gerçekliği içinde zincirleme gelişimini anımsatmak üzere durum böylece yeterince özetlenmiş oldu.

Kafkas Dağları eteklerinin çok eski bir aksoylusunun ilkin bir Bağdat yerlisine, sonra da bir Kahire yerlisine dönüşen, en sonunda da çağdaş ve Fransız olarak insansı formuna bürünen Dr.J.C.Mardus'ün o toprakların temiz aksanıyla sonuncu kez kesin bir sanat eseri şekliyle anlattığı bu masallar, büyük bir beşerî tanıklığı vurgulamıştır.

DİPNOTLAR:

* Onaran, Alim Şerif. İstanbul ve Marmara Üniversiteleri Öğretim Üyesi.
1. Yazarın, Paris'te SFELT Yayınevinde 1947'de yayınlanan "*Les Mille et Une Nuits*" adlı yapıtının 13 ilâ 30. sayfalarında bulunan bölümünün çevirisidir.